

Rațiune

PENTRU A FI

fericiți

Traducere din engleză de Adina Avramescu

Despre beneficiile neașteptate
ale gândirii logice

Kaushik Basu

Cuprins

Prefață	9
1. Judecata, fericirea și succesul	15
Cum să evităm un război nuclear	16
Puiul lui Bertrand Russell	21
Melancolia	26
Inteligența și emoțiile	33
Lumea este propriul laborator	40
2. Teoria jocului în viața de zi cu zi	47
Ajută joggingul la ceva?	47
Originea teoriei jocului	52
Dilema prizonierului	58
Vânătoarea de cerbi	61
Echilibrul lui Nash	64
De ce nu ne înfuriem pe tigri	67
3. Aritmetica anxietății	73
De ce toată lumea arată bine pe Plaja de Sud din Miami ...	73
De ce prietenii mei au mai mulți prieteni decât am eu?	79
De la John Nash la Ogdan Nash	81

4. Scepticismul și paradoxul	87
Dumnezeu, scepticismul și un mod de viață	87
Presupozițiile din structura de bază	93
Să vezi, să auzi, să <i>meari</i>	98
Poate fi rațional să fii irațional?	103
A ajuns politica să semene prea mult cu fotbalul?	107
Determinismul și alegerea	112
Valoarea regretului	120
5. Dilema Gretei	125
Mâna invizibilă a voinței rele	125
Dilema Gretei și responsabilitatea morală colectivă	129
Blestemul samariteanului	143
6. Acțiunea colectivă	149
Corporațiile văzute ca paravane ale vinovăției	149
Opresiunea și Jocul de-a închisoarea	152
Pentru o lume mai bună, dincolo de jocul vieții	160
7. Manifest pentru o lume mai bună	169
Situația noastră delicată	169
Impozitul pe acordeon	177
Dincolo de stat	189
Spre o dreptate globală	193
Referințe	199
Note	215

Prefață

Cartea de față s-a născut cu multă vreme în urmă. Ani la rând am adunat, în mintea mea și pe bucăți de hârtie, idei despre cum să ne croim drumul în carieră și în viață atunci când ne confruntăm atât cu urcușuri, cât și cu coborâșuri. În scrierea acestei cărți m-am inspirat nu numai din lucrări academice despre teoria jocului, de economie și de filosofie, dar și din propria experiență, de la copilăria petrecută în India până la munca mea de economist și strateg politic, încercând să abordez problemele lumii reale. O bună parte din ceea ce am învățat se datorează interacțiunilor mele cu alți oameni – studenți de la cursurile mele, politicieni contestați și lideri corporatiști aflați la ananghie pe care i-am întâlnit în anii în care am lucrat în calitate de economist-șef la Banca Mondială și de consilier-șef economic în guvernul indian. Scriind această carte, am adunat o datorie substanțială față de oameni și locuri deopotrivă. Am dus mai degrabă o viață de nomad, traversând mai multe țări și nenumărate metropole și orașe.

Nu trebuia să se întâmple așa. Din câte îmi aduc aminte, planul părea să fie ca eu să devin avocat și să preiau firma înfloritoare de avocatură a tatălui meu, P.C. Ghose & Co. din Kolkata (Calcutta*, la acea vreme). Iubeam acest oraș, cu freamătul intelectual, cafenelele și librăriile ei. Părea un plan agreabil. M-aș fi căsătorit, aș fi avut copii și aș fi trăit pe Aleea Circulară

---

* Calcutta a fost numele oficial, anglicizat, până în 2001, când s-a schimbat în Kolkata pentru a se potrivi pronunției bengaleze (n.r.).

Ballygunge la nr. 29/1, o casă vastă în care m-am mutat cu părinții mei când eram copil. Aș fi lucrat la primul etaj (al doilea, la americani și englezi) al clădirii înalte de birouri cu numărul 8/2, de pe Strada Hastings, cu cele patru încăperi ale sale și ferestre în stil francez. Clădirea avea un balcon lung, unde funcționarii și clienții, împovărați de grijile proprietăților furate, testamentelor contestate și chiriilor neplătite, așteptau să se întâlnească cu avocatul, în vreme ce priveau peisajul de dedesubt: pietoni îmbrăcați în costume uzate, dhoti și sariuri, o cacofonie de claxoane, fiecare șofer somându-l pe cel din fața lui să se miște, fără să-i pese că șoferul din față are un alt șofer în față, care are un alt șofer în față.

Planul pentru cariera profesională s-a schimbat în Londra, pe când eram student la London School of Economics. La vremea aceea, capitala britanică era centrul unor mișcări și idei noi progresiste. Stând în amfiteatrele aglomerate și ascultând reflecțiile pe teme de filosofie, economie și politică ale unora dintre cele mai strălucite minți, am fost uimit de modul în care ei sesizau patternuri în lume pe care alții nu le observau. Acolo l-am întâlnit pe Amartya Sen, care, ca profesor și, mai târziu, ca îndrumător al meu la doctorat, a reprezentat principalul motiv pentru care mi-am schimbat planul legat de cariera profesională, iar conferințele lui despre teoria alegerii sociale și planificarea investițiilor mi-au stârnit interesul pentru economie și filosofie.

Delhi School of Economics, unde mi-am început cariera de cercetător și profesor, era un loc uimitor în anii 1980 și 1990. În spiritul faimosului Rive Gauche, câteva dintre cele mai strălucite minți ale Delhi University erau de găsit mai degrabă la cafeneaua din incinta școlii decât în birourile lor. Următorul pas important s-a ivit odată cu oferta neașteptată venită din partea Cornell University de a preda la ei. A fost o mișcare care

a produs ceva trepidății în viața noastră. Soția mea Alaka și cu mine ne instalaserăm confortabil la Delhi cu șaptesprezece ani în urmă și nu ne trecuse prin minte să ne mutăm. Privind retrospectiv, am avut noroc că am făcut acest pas. Eram din ce în ce mai prins cu munca administrativă. Cornell mi-a oferit pauza de care aveam nevoie.

Mutarea la Ithaca a fost minunată. Am găsit rapid o casă într-un centru intelectual surprinzător de multidisciplinar, fapt care a contribuit la scrierea acestei cărți. A început cu o situație ușor stânjenitoare. Pe vremea când nu știam că o să mă mut la Cornell, scrisesem o recenzie la cartea *Harold Laski* : A Life on the Left* („Harold Laski: o viață trăită în slujba stângii”) pentru un ziar indian. Neavând nici cea mai mică idee cine erau autorii, nu am fost atent la modul în care mi-am formulat critica. La câteva zile după ce m-am mutat în noul meu birou din Uris Hall, am primit un telefon de la unul dintre autori, Isaac Kramnick. Mi-a spus că îmi citise recenzia și, spre marea mea îngrijorare, că se afla la trei sau patru blocuri distanță de locul în care eram eu, la Departamentul de Științe Administrative. Am hotărât să luăm prânzul împreună. Isaac Kramnick s-a dovedit a fi una dintre cele mai încântătoare, nonconformiste și cordiale persoane pe care le-am cunoscut. Am devenit rapid prieteni și, prin intermediul lui, cercul meu de prieteni din afara economiei s-a lărgit curând. Mai târziu, Alaka și cu mine aveam să devenim membrii unui grup de indivizi care cochetau cu mai multe discipline și se întâlneau regulat. Din el făceau parte Mary și Peter Katzenstein, Glenn Altschuler, Elizabeth și Hunter Rawlings, Vivian și Gary Fields, Charla și Erik Thorbecke și alți câțiva. În ce privește interesul meu pentru

---

* Harold Laski (1893-1950), economist și politolog britanic, a fost profesor la London School of Economics în perioada 1926-1950 și președinte al Partidului Laburist din 1945 până în 1946 (n.t.).

politică, filosofie și economia dezvoltării, datorez enorm acestui grup incredibil de talentat și de comunicativ.

În pofida acestui interes mai larg, în activitatea mea de cercetare am rămas implicat activ în economia mainstream. Cu toate că ideile acestei cărți se adunaseră de multă vreme, scrierea ei a fost declanșată de o anumită întâlnire. Am fost invitat să țin o conferință la Cornell's Sage School of Philosophy pe 27 martie 2019. Trebuia să fie un discurs liber, o ocazie de a expune cele mai extravagante idei. Discursul meu, cu comentarii din partea lui Avi Appel, Tad Brennan, Nicole Hassoun, Rachana Kamtekar și Theodore Korzukhin, a generat o dezbatere. Înainte să-mi dau seama, îmi luam în fugă notițe și treceam metodic pe hârtie gândurile care mi se succedau în minte.

Un alt moment hotărâtor a fost când Geoffrey Sayre-McCord m-a invitat să țin un discurs la întrunirea anuală a Philosophy, Politics and Economics (PPE) Society care a avut loc la New Orleans în februarie 2022. În felul acesta am intrat într-o lume despre care știam la nivel subliminal, dar cu care nu avusesem nicio interacțiune. S-a dovedit a fi o oportunitate de a discuta cu o gamă variată de politologi și filosofi (când nu exploram New Orleansul) și de a rosti, pentru prima oară, câteva dintre ideile mele despre responsabilitatea morală în fața unei audiențe mari, interdisciplinare.

Pauza perfectă pentru a lucra continuu la manuscris s-a ivit când am primit invitația de a petrece vara anului 2022 la Bucerius Law School din Hamburg. Impulsul de a finaliza cartea a venit din numeroasele discuții purtate cu prietenul meu Hans-Bernd Schaefer de la Law School și din conversația deosebit de plăcută cu Hartmut Kliemt și Marlies Ahlert, desfășurată pe parcursul celor două zile petrecute în idilica Saxonie Inferioară. La puțină vreme după aceea aveam manuscrisul întregii cărți, chiar dacă peticit.

Munca editorială finală am făcut-o pe parcursul anului meu sabatic, în primăvara lui 2023, în timp ce mă aflam în vizită la London School of Economics. Londra a fost prima mea întâlnire cu lumea din afara Indiei, când am sosit acolo în 1972 pentru studiile universitare. Am fost însoțit de un sentiment de nostalgie în timpul șederii mele din 2023, lucrând, din nou, ca un student, adăugând tușele finale manuscrisului.

Recunoștința mea a sporit încontinuu pe tot acest parcurs lung. Mai întâi, m-am inspirat considerabil din lucrările economiștilor, teoreticienilor jocului și filosofilor. Am încercat să fiu cât mai atent posibil când am citat lucrările relevante, dar omisiunile sunt inevitabile. Sunt deosebit de conștient de vastitatea exegezei filosofice și de maniera excentrică și inconsecventă a lecturii mele din acest domeniu. În timp ce scriam această carte, am descoperit, din când în când, lucrări importante pe care ar fi trebuit să le cunosc. Pornind de la acest fapt, îmi închipui că mai există și alte lecturi care mi-au scăpat. Îmi cer iertare pentru toate aceste omisiuni. Trag nădejde că voi face unele îmbunătățiri în edițiile viitoare. M-am inspirat de asemenea din câteva dintre lucrările mele publicate, având în vedere că publicul pentru această carte va fi probabil diferit de cititorii mei obișnuiți.

Pentru comentariile cu privire la temele prezentate în această carte și discuțiile despre unele subiecte înrudite, aș vrea să le mulțumesc, pe lângă cei deja menționați, lui Karna Basu, Larry Blume, Stephen Coate, Chris Cotton, Avinash Dixit, Julia Markowitz, Ajit Mishra, Michael Moehler, Puran Mongia, Ryan Muldoon, Derk Pereboom, Sudipta Sarangi, Neelam Sethi și Himanjali Shankar.

Aș vrea, de asemenea, să folosesc această oportunitate pentru a-mi arăta recunoștința față de asistenții mei de la curs și de cercetare, precum și față de o serie de studenți recenti: Valeria

Bodishtianu, Aviv Caspi, Jacob Fisher, Meir Friedenberg, Chenyang Li, Fikri Pitsuwan, Haokun Sun, Saloni Vadeyar, Pengfei Zhang și Zihui Zhao, pentru discuții, comentarii pe marginea cărții și pentru contribuția la editare. În etapa finală a scrierii cărții am beneficiat de comentariile și sfaturile lui Andrew Gordon și Alex Christofi.

În cele din urmă, le sunt îndatorat soției mele, Alaka, și copiilor mei, Karna și Diksha, și partenerilor lor, Shabnam și Mikey, pentru discuțiile pro și contra pe marginea acestei cărți, dar și pentru râsetele care le-au însoțit. Alaka a citit întregul manuscris, comentând în detaliu conținutul, logica și limbajul. Rapiditatea cu care termină de citit o carte mă face întotdeauna să mă întreb dacă a citit-o cu adevărat. Dar capacitatea ei de a observa „erori”, așa cum le numește ea, pe fiecare pagină, îmi confirmă că a făcut-o.

1 | Judecata, fericirea și succesul

O bună parte din viață ne-o petrecem căutând fericirea și satisfacția și trecând peste piedici și greutăți. Unul dintre cele mai puternice și cel mai puțin utilizate instrumente pentru această călătorie este unul pe care îl posedăm cu toții: capacitatea de a raționa. De aici și cele două sensuri ale titlului cărții. Filosofii antichității au fost preocupați să înțeleagă lumea care ne înconjoară și să definească un mod de viață plin de sens. Cartea de față reia aceste subiecte antice, dar cu instrumentele disciplinelor moderne, în special ale economiei și teoriei jocului. În plus, explorează fisurile și paradoxurile aflate la baza acestor discipline și dilemele morale pe care ele le generează și, în acest fel, speră să-i implice pe cititori în căutarea cunoașterii și înțelegerii.

Cartea este organizată ca o piramidă inversată. Se concentrează inițial pe individ și pe alegerea rațională și judecata pe care acesta le exercită în rezolvarea problemelor din viața de zi cu zi, mergând de la competiția pentru putere de la locul de muncă, până la dileme personale. Apoi, cartea continuă cu o expunere despre bunăstarea colectivă și responsabilitatea morală a grupurilor. De la individ și grup, capitolul final își îndreaptă atenția asupra celei mai mari preocupări ale noastre, globul pământesc, pentru a discuta despre cum am putea rezolva o serie de probleme cu care se confruntă lumea noastră în derivă. Putem noi ca indivizi să facem din lume un loc mai bun, și dacă da, cum? Voi porni în căutarea unui răspuns, arătându-vă mai întâi cum teoria jocului poate salva vieți.

Cum să evităm un război nuclear

La câteva săptămâni după sosirea mea la Londra în 1972 ca student la London School of Economics, mă plimbam prin Brunswick Square, când un puști a aruncat un balon cu apă în direcția mea. Mi-a atins ușor umărul și nu mi-a provocat nicio daună. Tânăr, nou în Londra și, de fapt, în afara Indiei mele natale pentru prima oară, am ezitat pe moment, întrebându-mă dacă merita să sar la bătaie. Am decis că nu aveam niciun motiv pentru a face acest lucru și mi-am văzut de drum.

Chiar în momentul acela, un bărbat s-a îndreptat cu pași mari spre mine și, fără a încerca să-și ascundă disprețul (mai mult față de mine, decât față de băiat), mi-a spus: „Dacă aș fi fost în locul tău, tinere, i-aș fi spus vreo două aceluși puști”. Reacția mea imediată a fost: „Nu, nu ai fi făcut asta pentru că, după cum ai văzut, eu nu am procedat astfel”. Inutil să spun că, dată fiind predispoziția lui de a folosi forța fizică, nu am rostit aceste cuvinte cu voce tare.

Dacă aș fi fost în locul tău reprezintă o parte importantă a raționamentului moral, începând de la etica kantiană până la economia bunăstării și teoria jocului. Cu toate acestea, ea este înțeleasă greșit pe scară largă. Dacă, pe de o parte, luăm la modul literal ceea ce afirmă, atunci, odată ce „eu” văd cum te porți „tu”, nu am niciun motiv pentru a specula ce aș face eu dacă aș fi în locul tău. Dar, pe de altă parte, „dacă aș fi în locul tău” ar însemna „dacă aș fi *parțial ca tine*”, atunci s-ar naște o mulțime de întrebări interesante. Și ar exista, de asemenea, foarte multă confuzie, deoarece sunt multe moduri posibile în care aș putea fi ca tine.

Teoria jocului implică o mulțime de raționamente de acest fel. Nu este suficient să fii inteligent; trebuie, de asemenea, să fii în stare să te pui în locul altei persoane inteligente și să te

gândești la ce ar putea să facă ea – lucru care, de asemenea, se bazează, evident, pe ceea ce crede această persoană că ai putea să faci tu.

Deoarece Brunswick Square este aproape de University of London, bărbatul ar fi putut foarte bine să fie profesor. Și ar fi putut de asemenea să se priceapă la analizarea faptelor. Cu toate acestea, emoțiile lui l-au dus pe o cale greșită. Aceasta este o înclinație umană comună și sursa multor erori de judecată. Totodată, alcătuiește, o bună parte din motivația care stă la baza cărții.

Cartea de față își propune să arate deopotrivă de ce avem motive (rațiuni) pentru a fi fericiți și de ce trebuie să raționăm pentru a fi fericiți. Pentru a susține acest punct de vedere, mă voi folosi de tipul de raționament utilizat în teoria jocului. Teoria jocului este arta raționării deductive în situații sociale. Din acest motiv, este utilă în război și în diplomatie, în dezvoltarea strategiilor corporatiste și chiar în relațiile noastre interpersonale de zi cu zi.

Pe 16 octombrie 1962, într-o zi de marți, cu puțin timp înainte de ora nouă dimineața, președintele Kennedy a fost informat de consilierul său pe probleme de securitate națională, McGeorge Bundy, că un avion american de recunoaștere U-2 descoperise că sovieticii amplasaseră rachete balistice cu încărcătură nucleară în Cuba, care puteau să lovească o serie de orașe americane în câteva minute. Problema imediată a lui Kennedy a fost să decidă ce trebuiau să facă el și Statele Unite. Această decizie depindea într-o măsură covârșitoare de ce credea el că va face premierul sovietic, Nichita Hrușciov, ca reacție la ce făcea el. Și era în mod cert conștient că ceea ce avea să facă Hrușciov depindea de ce credea acesta din urmă că va face Kennedy ca răspuns la ce făcea Hrușciov. Aceasta era o problemă clasică de teoria jocului, care implica un tip de raționament

folosit în șah sau bridge. În cazul acesta, diferența era că mizele erau viața și moartea.

Următoarele treisprezece zile aveau să rămână în istorie ca unele dintre cele mai periculoase zile la care a asistat vreodată omenirea. Lumea a urmărit acest „joc” înspăimântător minut cu minut. Aproximativ 180 de bombardiere, purtând arme nucleare, au primit ordin de a fi în permanență în aer, zburând până la granița sovietică și înapoi. Mesajul era clar: în caz că are loc un atac asupra Statelor Unite, acestea din urmă ar putea să piară, dar la fel se va întâmpla și cu Rusia. Era așa-numita „strategie a retalierei”, menită să intimideze pe oricine se gândea să atace. Odată ce existau câteva țări cu capacitate nucleară, pentru orice altă țară care plănuia să producă bombe nucleare, capacitatea de retaliere era esențială. A avea bomba, dar nu și capacitatea de retaliere, echivala cu o invitație la atac. Etalarea acestei capacități de către Statele Unite a funcționat. Hrușciiov a dat înapoi în cele din urmă, iar lumea a fost salvată.

Lungile ore de discuții de la Casa Albă despre strategie și contra-strategie au stârnit puțină atenție sau deloc, în principal pentru că s-au desfășurat în secret. De fapt, Kennedy a avut nevoie de șase zile de-a dreptul înnebunitoare pentru a răspunde. După o lungă deliberare, președintele american a decis să iasă public pe 22 octombrie, aducând la cunoștință poporul american pericolul care plana asupra lui, și informându-l în scris pe Hrușciiov cu privire la modul în care Statele Unite plănuiau să acționeze.¹ Lumea datorează enorm acelor șase zile de discuții, conduse de Kennedy, pentru stabilirea unei strategii, care au permis o retragere treptată și calmă din pragul războiului și al distrugerii mondiale. Și Hrușciiov a avut meritul său, pentru că a preferat să piardă propria reputație decât lumea.

Ceea ce l-a ajutat pe Kennedy să joace acest joc al războiului atât de bine a fost eșecul său dezastruos din Golful

Porcilor din urmă cu un an, în care o operațiune militară a exilaților cubanezi, sprijinită de americani, fusese zădărnicită de armata cubaneză cu o viteză penibilă pentru autorii ei. El a înțeles că încercarea de a răsturna conducerea comunistă din Cuba eșuase nu pentru că Statele Unite nu au avut mai multe arme, ci pentru că nu a alocat mai mult timp deliberărilor și creării unei strategii. Potrivit lui May și Zelikow (1997, p. 14), eșecul din Golful Porcilor l-a făcut să-și dea seama că „nu numai că se consultase cu foarte puțini consilieri, dar și acordase prea puțin timp acestor chestiuni”. O consecință a fost că Thomas Schelling, care avea să câștige mai târziu Premiul Nobel pentru Economie cu cercetarea sa inovatoare legată de teoria jocului, a fost rugat să scrie o lucrare despre strategia nucleară, pe care a făcut-o și a predat-o pe 5 iulie 1961. Această lucrare, potrivit lui McGeorge Bundy, i-a lăsat o „profundă impresie președintelui”. Drept urmare, ea a jucat un rol uriaș în ghidarea națiunii pe timpul Crizei Rachetelor Cubaneze din anul următor.

Acum, când scriu cartea, președintele Biden pregătește reacția la invazia lui Vladimir Putin în Ucraina. Pentru fiecare măsură de sprijin pe care o analizează, el trebuie să se gândească la ce va face Putin ca răspuns. Acesta este un lucru foarte dificil, deoarece există dubii cu privire la raționalitatea lui Putin. Din acest punct de vedere, documentarul CNN *Inside the Mind of Vladimir Putin* („În mintea lui Vladimir Putin”), prezentat de Fareed Zakaria, este de-a dreptul fascinant. Singura problemă este că la sfârșitul vizionării nu vei avea nici cea mai mică idee despre ce se întâmplă în mintea lui Vladimir Putin. Chiar dacă este una dintre cele mai interesante discipline apărute în secolul XX, teoria jocului are propriile puncte oarbe, în care trebuie să folosim intuiția, psihologia, politica și filosofia. Și trebuie să ne împăcăm cu gândul că nu toate

problemele au o soluție. Combinând perspectivele oferite de aceste abordări diferite, nu putem decât să sperăm că sporim probabilitatea succesului.

Evoluția noastră de-a lungul mileniilor ne-a adus în punctul în care putem intui ceea ce ar putea gândi alți oameni, iar acest lucru asigură unul dintre fundamentele teoriei jocului. Ca disciplină coerentă, autonomă, teoria jocului este însă surprinzător de recentă. Émile Borel, faimosul matematician francez și, mai târziu, politician, a scris în 1921 câteva dintre cele mai importante lucrări despre teoria jocului. Dar ca metodă de analiză și de influențare a unui număr impresionant de discipline, începând de la economie, politică și psihologie până la biologie evoluționistă, informatică și filosofie, teoria jocului a dat buzna peste noi la jumătatea secolului XX, asemenea primei ocazii când Philip Larkin s-a intersectat cu plăcerile epicuriene, undeva între interzicerea romanului *Chatterley** și primul LP al formației Beatles**. Nu întâmplător, probabil, formularea teoriei jocului aproape a coincis cu inventarea bombei atomice și cu apariția corporațiilor globale ce concurează una cu cealaltă și cu guvernul în feluri noi. Oferind instrumente de analiză pentru război, diplomatie și strategie corporatistă, teoria jocului a modelat câteva dintre dimensiunile lumii moderne.

În următoarele pagini voi folosi povestea teoriei jocului pentru a arăta cum putem aborda dificultățile vieții. Dar nu tot ceea ce este scris în carte este menit să vă ajute în mod direct să rezolvați o anumită problemă. Această carte, dacă este citită într-un ritm de câteva pagini o dată, va face pentru minte ceea ce face joggingul pentru corp. Facem jogging nu pentru că generează vreo capacitate sau vreun venit, ci pentru a ne

---

* Romanul *Lady's Chatterley Lover* („Amantul doamnei Chatterley”), scris de D.H. Lawrence, a fost interzis în Statele Unite în 1929 pentru obscenitate.

** Primul LP Beatles, Please Please Me, a fost lansat în anul 1963 (n.t.).

îmbunătăți condiția fizică în așa fel încât să fim mai eficienți când facem orice altceva. Tot astfel, logica și teoria jocului ne pot ajuta să ne antrenăm mintea pentru ca atunci când avem nevoie de un lucru, să-l obținem într-un mod mai eficient. Unii cititori poate vor dori să parcurgă câteva pagini în fiecare zi, în loc de sudoku sau cuvintele încrucișate zilnice.

Pe parcursul acestui exercițiu, cartea îl poartă pe cititor către câteva enigme și paradoxuri importante. La fel ca joggingul, ele pot fi un divertisment în sine și pot avea un efect terapeutic pentru minte. Așa cum foarte bine știau filosofii greci, în special stoicii, filosofia nu este doar o cercetare intelectuală, ci și un mod de viață. Și dacă pe parcursul exercițiului vei reuși să rezolvi unul dintre paradoxurile nerezolvate, chiar dacă asta nu îți va aduce fericire, vei putea să intri în istorie ca filosof, dacă aceasta poate fi o consolare pentru tine.

Puiul lui Bertrand Russell

Precizarea „dacă aceasta poate fi o consolare pentru tine” este necesară. Să luăm, de exemplu, îngrijorarea mamei adoptive a lui Jean-Baptiste le Rond d’Alembert. Acesta a fost abandonat de mama sa biologică pe treptele bisericii Saint-Jean-le-Rond din Paris la câteva zile după nașterea petrecută pe 16 noiembrie 1717. A fost botezat după numele bisericii și a crescut inițial într-un orfelinat, iar ulterior a fost crescut de o mamă adoptivă. În mod miraculos, în ciuda unui start dificil în viață, el a devenit unul dintre cei mai mari gânditori, aducând contribuții importante în matematică, filosofie, teoria muzicii și fizică. Cu toate acestea, mama lui adoptivă a rămas în continuare dezamăgită pentru că, în opinia ei, el nu părea că va ajunge să facă vreodată o muncă utilă. Când d’Alembert i-a

spus despre una dintre descoperirile lui, femeia a rostit celebra replică: „Nu o să fii niciodată nimic altceva decât un filosof – și ce este acesta decât un nebun care se agită toată viața, în speranța că se va vorbi despre el după moarte”².

Este adevărat că filosofia și toate activitățile intelectuale implică o dorință de evadare. Nu e nimic rău în asta. Te ajută să atingi acel calm al minții (*ataraxia*) promovată de sceptici precum Pyrrhon din Elis și stoici ca Zenon din Kition, Diogene din Babilon și Epictet. În același timp, căutarea adevărului și știința pot, în unele ocazii, să conducă la progrese intelectuale care ne pot lărgi substanțial înțelegerea universului și ne pot oferi ingredientele pentru crearea unei lumi mai bune.

Se spune uneori că filosofia a început, ca disciplină, pe 28 mai 585 î.Hr. În acea zi, nu pentru prima oară, a avut loc o eclipsă solară. De data aceasta, diferența a fost că Thales din Milet prezisese că va avea loc. Thales era un maestru al geometriei și demonstrase o frumoasă teoremă despre cercuri și triunghiuri dreptunghice. Prezicerea unei eclipse, cu aproape niciun instrument pentru observarea cerului îndeaproape, a fost rezultatul contemplației profunde și speculației. A reprezentat un avans intelectual major pentru omenire, rezultatul a luni și ani de urmărire a mișcărilor planetelor și stelelor, precum și al raționamentului inductiv și deductiv.

Raționamentul inductiv presupune să cauți modele în natură și apoi, pornind de la ele, să tragi concluzii despre viitor. Majoritatea dintre noi credem că soarele va răsări mâine pentru că l-am văzut răsărind, cu o mare regularitate, în trecut. Acesta este raționamentul inductiv.

Deductia, însă, impune să ajungi la concluzii de la premise întemeiate pe logica pură. Adevărul se află deja în premise. Într-un triunghi dreptunghic, pătratul lungimii ipotenuzei este egal cu suma pătratelor catetelor triunghiului. Nu trebuie să

colecționăm triunghiuri din toată lumea, să facem măsurători atente și apoi să ajungem la concluzie. Concluzia rezultă din definițiile unor concepte precum triunghi, unghi drept și pătrat. Este atât de transparentă încât, în principiu, o poate vedea oricine. Cu toate acestea, înainte de Pitagora nimeni nu a văzut-o, și chiar și acum, la peste 2 500 de ani după Pitagora, există elevi și studenți care izbucnesc în plâns pentru că nu reușesc să o vadă și ei.³

Ceea ce m-a atras către filosofie, când eram foarte tânăr, a fost o observație încântătoare despre raționamentul inductiv făcută de Bertrand Russell în mica lui monografie, *Problemele filosofiei*: „Omul care a hrănit zilnic puiul de-a lungul vieții acestuia până la urmă îi frânge gâtul, arătând astfel că puiului i-ar fi fost utile concepții mai rafinate despre uniformitatea naturii”*. Acest citat surprinde perfect capcanele inducției. El ne împinge către scepticism. Este o pledoarie pentru rațiune. Și cred că avem foarte multe lucruri de învățat de aici.

Singurul meu dezacord cu Russell se referă la partea normativă. Eu aș modifica-o ușor, în felul următor: „Omul care a hrănit zilnic puiul de-a lungul vieții acestuia, până la urmă îi frânge gâtul, arătând oamenilor avantajele vieții de pui”.

În mod cert, puiul nu poate face nimic pentru a evita să ajungă pe masa de prânz. Să te frământă din cauza unui lucru asupra căruia nu ai control înseamnă să te stresezi inutil. În orice situație, este bine să cântărești „acțiunile” și „strategiile” disponibile sau „fezabile”, pentru a face o alegere bună și a maximiza banii, puterea, faima sau orice lucru pe care ți-l dorești. Cu toate acestea, oamenii pierd enorm de mult timp făcându-și griji din cauza unor lucruri asupra cărora nu au control. În condițiile în care nu are ce să facă pentru a-și schimba

---

* Bertrand Russell, *Problemele filosofiei*, traducere de Mihai Ganea, Editura All, București, 2004, p. 40.

soarta, dacă se înfurie pe om, puiul nu va face decât să știrbească din valoarea vieții sale. Atunci când spun că trebuie să trăim asemenea unui pui, asta nu înseamnă că trebuie să ne amăgim singuri, crezând că viitorul va fi asemenea trecutului. Dar odată ce știm că nu putem face nimic pentru a schimba cursul vieții noastre, trebuie să încercăm să ne trăim viața *ca și cum* viitorul va fi la fel de bun ca trecutul.

Experimentul de gândire al lui Russell atrage atenția asupra capcanei inducției. Faptul că soarele a răsărit în fiecare zi nu garantează că va răsări mâine. Observăm modele în natură sau, mai exact, observăm natura și creăm modele în capul nostru. Nu există, însă, un motiv obiectiv pentru acest lucru. Dacă o persoană susține că, în ciuda tuturor dovezilor științifice, nu crede că vaccinarea o protejează împotriva COVID-19, nu există un motiv convingător pentru a-i respinge afirmația. Diferența dintre ceea ce numim știință și superstiție nu este atât de mare pe cât ne imaginăm. Onestitatea ne cere să fim sceptici.

Fotograful francez Eric Valli a lucrat foarte mult în mijlocul tribului Gurung din Nepal, care se cațără pe copaci periculos de înalți pentru a aduna miere. La un moment dat, el l-a întrebat pe unul dintre ei dacă vreodată cad din aceste locuri înalte. Omul a răspuns nepăsător: „Da, cazi atunci când viața ta se termină”⁴. Îl îndemn pe cititor să nu aibă o atitudine total dezaprobatore față de opinia gurungului.

Inducția este importantă, dar trebuie să fim conștienți de carențele ei în ce privește descoperirea cauzalității. Să presupunem că o serie de cercetători se duc într-o comunitate pentru a verifica efectele injectării membrilor ei cu o substanță chimică verde pentru îmbunătățirea memoriei.⁵ Oamenii testează un număr mare de persoane și descoperă că, în toate cazurile, substanța îmbunătățește masiv memoria și nu are efecte

secundare negative. Dacă studiul este făcut cum trebuie, va fi, foarte probabil, considerat o descoperire importantă și va ajunge să fie publicat într-o revistă importantă de știință. Să presupunem acum că o femeie, pe numele său Eve, care locuiește în oraș, nu a fost supusă testului și își dorește foarte mult să-și îmbunătățească memoria. Poate ea, pe baza acestui studiu științific, să deducă faptul că, dacă va face injecția, memoria ei se va îmbunătăți? Cei care cred în inducție vor spune, în mod ferm, da. Pentru a vedea de ce încrederea lor este suspectă, dați-mi voie să adaug câteva dintre detaliile experimentului științific menționat.

Să presupunem că din comunitate fac parte foarte mulți șerpi, broaște, șobolani și lilieci, și doar o singură ființă umană, Eve. Așadar, ceea ce s-a întâmplat a fost că unui eșantion mare de ființe (dar nu oameni) i s-a administrat injecția verde, iar rezultatul a fost cel descris mai sus. În mod clar, Eve va avea motiv să ezite dacă să facă această injecție verde. Este adevărat că a fost eficientă în cazul șerpilor, broaștelor, șobolanilor și liliecilor. Și este de asemenea adevărat că ea face parte din populația din care a fost luat eșantionul științific, dar aceasta nu reprezintă o consolare prea mare.

De fapt, dacă din orașul vecin, unde toți locuitorii se întâmplă să fie oameni, ne-ar parveni știrea că experimentul a fost făcut doar asupra unuia dintre ei, căruia i s-a făcut injecția, și nu numai că aceasta nu i-a îmbunătățit memoria, dar i-a produs și o durere de cap îngrozitoare, atunci vom înțelege cu toții scepticismul lui Eve.⁶

Din fericire, scepticismul și rațiunea sunt totodată cheia serenității – care este nu numai utilă în viață, dar și o sursă de fericire. Am vorbit mai sus despre cum perioadele lungi de observare a planetelor și de contemplare l-au condus pe Thales spre idei științifice uimitoare. Eu cred că, pentru Thales,

acest timp consistent dedicat reflecției și raționamentelor trebuie să fi fost, prin el însuși, o sursă de bucurie și pace. Sper ca până la sfârșitul cărții cititorul să vadă în căutarea cunoașterii o formă de hedonism.

Vreau să subliniez că prin evidențierea valorii rațiunii nu doresc să minimizez gravitatea bolilor mentale pentru care este nevoie de ajutor medical. În asemenea situații e posibil ca persoana în cauză să nu aibă capacitatea de a-și controla mintea, iar rațiunea nu este de mare ajutor. În mod ironic, un bun exemplu în acest sens este matematicianul american John Nash (1928-2015), care s-a numărat printre cele mai importante personalități din teoria jocului. Una dintre cele mai strălucite minți din istorie, el a fost afectat de schizofrenie perioade lungi din viață, momente în care acest maestru al rațiunii nu a putut să se folosească de propriile facultăți pentru a se ajuta.

Cartea de față nu abordează asemenea probleme psihologice profunde. Ea ne arată cum să răspundem la încercările și greutățile cu care ne confruntăm zilnic. De-a lungul anilor am ajuns să fiu convins că rațiunea este unul dintre leacurile cele mai la îndemână și totodată cel mai puțin utilizate.

Melancolia

Mă consider o persoană cu o fire veselă în general, cu puține anxietăți, căreia îi place compania – atât a bărbaților, cât și a femeilor, cu o ușoară preferință pentru ultimele – și care a avut norocul să descopere o profesie pe care o iubește.

Nu a fost întotdeauna așa. Am trecut printr-o perioadă întu-necată, începând cu vârsta de șaptesprezece ani, când dispera-rea a pus stăpânire pe mine și lumea îmi părea fără speranță. Păstrându-mi toate anxietățile ascunse în mine, eram sigur că

acest întuneric nu se va risipi niciodată. Din fericire, viața mi-a demonstrat contrariul. După un an și jumătate, situația a început să se îmbunătățească și, în cele din urmă, întunericul s-a risipit cu totul. Mă simțeam rușinat de acest episod total neașteptat și, drept urmare, nu doream să vorbesc despre el. Nu le-am spus nici prietenilor și nici părinților mei, pentru că ar fi fost mult prea dureros pentru ei.

Am avut o copilărie fericită, cocoloșită, în Kolkata, crescând într-o casă cu părinții și cu cele patru surori mai mari care m-au adorat. Tata era introvertit și rareori își manifesta prin gesturi dragostea față de copiii lui. Dar se putea vedea clar că, de fiecare dată când vreuna dintre surorile mele sau eu nu ne simțeam bine, chiar și când aveam o banală răceală, tata stătea la birou mai mult decât de obicei. Mama râdea și ne spunea că el nu suporta să-și vadă copiii bolnavi, așa că prefera, în mod laș, să se facă dispărut (telefonând frecvent de la birou pentru a afla cum ne simțim).

În timpul copilăriei, am avut o mulțime de rude împrăștiate în tot orașul, care treceau pe la noi cu o frecvență care ar șoca pe orice familist modern. Îmi aduc aminte că după ce m-am mutat în Statele Unite, unul dintre colegii mei americani, curios față de cultura indiană, m-a întrebat dacă părinții mei ciocăneau la ușa dormitorului meu înainte de a intra. Nu numai că părinții *nu* ciocăneau, dar nici vecinii, domnul și doamna Gosh, nu făceau acest lucru.

Tata a crescut într-o familie săracă, lovită de o sărăcie și mai mare după ce bunicul meu a murit de tânăr. Tatăl meu a muncit din greu pentru a câștiga ceva bănuți cu care să-și ajute mama și cei unsprezece frați și surori și a obținut o diplomă de drept destul de târziu, mergând la cursuri serale. Nimeni nu s-a așteptat ca el să ajungă într-o situație atât de bună ca avocat. La vremea la care eram suficient de mare pentru a avea

amintiri, părinții mei dispuneau de numeroși angajați, șoferi și ajutoare, care ne erau loiali într-o manieră mai degrabă feudală. În 1968, când am terminat liceul și mă pregăteam să-mi continui alături de părinții mei traiul cocoloșit și să fiu dus cu mașina în fiecare zi la facultate, mama a venit la mine într-o bună zi și mi-a spus că tata ar vrea să știe dacă sunt de acord să merg să studiez la Delhi, la St. Stephen's College. Ar fi însemnat să stau doar trei ani departe de casă. Era evident din tonul mamei că tatăl meu insistă să fac acest lucru. Pentru mine a fost ca o lovitură de trăsnet. St. Stephen's College era o facultate de top a Indiei, dar eu nu mă gândisem niciodată că părinții mei vor dori să plec de acasă atât de devreme.

Privind retrospectiv, aceasta a fost una dintre cele mai înțelepte decizii din viața mea. Tata era un filosof cu picioarele pe pământ. Cu toate că plecarea mea îl îndurera, a considerat că aveam nevoie de șocul de a mă vedea nevoit să fiu pe picioarele mele, pentru a nu sfârși prin a rămâne legat de casă, într-o stare de vegetație. Am acceptat să dau admitere la St. Stephen's. Pe parcursul interviului a existat un moment delicat în care am mințit și am spus că vreau să fac economie pentru că îmi place materia, iar decanul facultății, dl. N.C. Ray, m-a întrebat dacă am lecturi în domeniu. Nu puteam să spun că-mi dezvoltasem această pasiune din zero lecturi. Am scotocit prin memorie și mi-am adus aminte că într-unul dintre manualele mele școlare era o jumătate de pagină despre „teoria marxistă a surplusului de muncă și de ce este eronată”. Studiasem la St. Xavier's, o școală iezuită din Kolkata, și profesorul nostru misionar de etică ne pusese să învățăm pe de rost acest fragment. Le-am spus celor din comisia pentru interviu că citisem teoria marxistă a surplusului de muncă și ajunsesem la concluzia că era greșită. Am vorbit timp de cinci minute, dezvoltând ideea. Membrii comisiei au fost impresionați de cunoștințele mele, iar

eu am fost impresionat de capacitatea mea de a vorbi în necunoștință de cauză.

Și astfel, în iulie 1969, la vârsta de șaptesprezece ani, într-o stare de agitație, am părăsit casa părintească pentru prima oară ca să locuiesc într-un alt oraș. M-am mutat în căminul studențesc de la St. Stephen's College, din Rudra de Sud. Am cunoscut studenți mult mai energici decât mine, care fuseseră educați în școli occidentalizate cu internat din diferite părți ale Indiei. Noul climat, depărtarea de casă și un sentiment de inadecvare față de acești colegi de clasă occidentalizați mi-au creat anxietăți, dar în feluri care au fost normale, cel puțin în primele trei luni.

Când m-am întors la facultate după vacanța de două săptămâni din octombrie, a început plonjarea. Nici până în prezent nu am putut să înțeleg exact ce mi s-a întâmplat. Era declanșată de mutarea mea dintr-o casă în care mă simțisem protejat la modul total, absurd? Era provocată de un sentiment de inferioritate – de teama că nu mă ridicam la înălțimea unor asemenea colegi inteligenți? Era vorba despre o problemă psihologică ce avea un nume? Existau și alții care sufereau din pricina ei? Se știa care îi sunt cauzele?

Pentru mine, în momentul de față, aceasta este o chestiune de pură curiozitate intelectuală. În caz că vreunul dintre cititorii mei are un răspuns, am să adaug unul sau două detalii. O trăsătură distinctă a acestei anxietăți, depresii sau melancoliei – nu știu exact cum să o numesc – era rutina ei zilnică evidentă. Mă trezeam simțindu-mă mai mult sau mai puțin bine, apoi la un moment dat în timpul dimineții începea anxietatea, crescând pe parcursul zilei și devenind acută după-amiaza târziu. Când se lăsa seara, începea să se potolească.

Pe măsură ce treceau lunile, intervalul zilnic de calm, dintre noapte și dimineață, devenea tot mai scurt. Această anxietate sau depresie crescândă era însoțită de o pierdere a interesului